

EBU'L-VELÎD el-BÂCÎ VE "İHKÂMU'L-FUSÛL"Ü

Sabri ERTURHAN*

Anahtar Kelimeler: Bâcî, usûl-i fıkıh, cedel ilmi.

GİRİŞ

Tarihî seyir içerisinde her milletin kendine özgü hukuku ve hukuk kuralları olagelmıştır. Fakat insanlık tarihinde hukukun kaynakları, teşriî, tefsir ve uygulama metotlarından bahseden hukuk metodolojisi (usûlü'l-fıkıh) orijinal şekliyle ilk defa müslüman bilim adamları tarafından ortaya konulmuştur. Şafîî (204/820)'nin *er-Risâle*'siyle başlayan bu süreç, zaman içerisinde gelişerek ve zenginleşerek devam etmiştir. Bu süreç içerisinde İslâm bilginleri dünya hukuk kültürüne büyük katkıları olan kıymetli eserler kazandırmışlardır. Ebû'l-Velîd el-Bâcî (474/1081) de bu bilginler arasındadır. Makale düzeyinde çalışma konusu yaptığımız onun *İhkâmu'l-fusûl*'ü, usûl-i fıkıh alanında ve cedel metoduyla te'lif edilen bir eserdir. Endülüs'ün yetiştirdiği seçkin bir Mâlikî hukukçusu olan Bâcî, özellikle fıkıh ve usûl sahasında uzman olmakla birlikte, hemen her ilim dalında, alanında otorite olan ilim adamlarının elinde de eğitim görmüştür.

Bâcî'nin *İhkâmu'l-fusûl*'ü hukuk nosyonu kazanılmasına büyük katkı sağlayacak nitelikte bir eserdir. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bâcî'nin hayatı, ilmî yönü ve eserleri hakkında genel bilgilere yer verilecek, ikinci bölümde ise, *İhkâmu'l-fusûl*'ün tanıtımı, kaynakları ve eserde izlenen metot örneklerle tanıtılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÂCÎ

I-HAYATI

A- İsmi

Kaynaklarda müellifin ismi bazı farklılıklarla şu şekilde geçmektedir: Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Eyyûb el-Bâcî¹, Süleyman b. Halef b. Sa'dûn b. Eyyûb b. Vâris el-Bâcî², Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb b. Vâris et-Tucîbî el-Endelüsî el-Kurtubî el-Bâcî ez-Zehebî³

B- Doğumu

Bâcî aslen Batlayevs'li olup, 403 hicrî yılının Zilkâde ayında aynı yerde dünyaya gelmiştir. Doğum günü mîladî takvim itibariyle Mayıs 1013 tarihine tekâbül etmektedir⁴. Ailesi önce İşbiliye yakınlarındaki Bâce (Portekiz'in

* C. Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı.

¹ İbn Mâkûlâ, el-Emîr el-Hâfız Ali b. Hibetillah Ebî Nasr, *el-İkmâl*, Beyrut, 1990, I/468.

² Kâdî İyaz, *Tertîbü'l-medârik* (Tahkik: Ahmed Bekir Mahmûd), Beyrut, ty, II/802; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Kahire, 1948, II/275.

³ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut, 1994, XVIII/530; a. mlf, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrut, ty, III/1178.

⁴ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/805; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/409; Zirikli, Hayrüddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, 1992, III/125; Serkîs, Yusuf, *Mu'cemu matbûâtü'l-Arabiyye*, Mısır, 1928, s. 512.

güneyindeki bu günkü Beja)'ye⁵, buradaki ikametlerinin ardından da Kurtuba'ya göçmüşlerdir. Ebu'l-Velîd daha sonraki dönemlerde Endülüs'ün doğusuna yerleşmiştir⁶.

C- Seyahatleri

Bâcî, Endülüs'ün çeşitli bölgelerine yapmış olduğu seyahatlerin yanında, Endülüs sınırları dışındaki farklı bir takım ülkelere de seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatlerin hemen tamamı ilim tahsil etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu cümleden olarak müellif 1035 yılında Doğu İslâm ülkelerini kapsayan bir seyahate çıkmıştır. Bu seyahatleri esnasında Hicaz bölgesinde Ebû Zer el-Herevî (435/1043) ile birlikte ikamet etmiştir. Yine bu süre zarfında dört kez hac ziyareti gerçekleştirmiştir⁷. Daha sonra Dımaşk, Şam ve Bağdat'a gitmiş, üç yıl da Bağdat'da ikamet etmiştir. Bağdat'daki ikametini tamamlamasının ardından Mısır'a, buradan da Musul'a geçmiş, bir yıl da Musul'da kalmıştır. Bu seyahatleri esnasında her biri kendi sahasında uzman ve otorite olan birçok seçkin ilim adamının öğrencisi olmuş ve onlardan son derece istifade etmiştir. Bu ülkelerdeki seyahatlerini tamamlamasının ardından tekrar ülkesi Endülüs'e dönmüş ve ülkenin doğusuna yerleşmiştir⁸. Sarkusta, Belensiye, Mürsiye ve Dâniye Bâcî'nin Endülüs'te en fazla bulunduğu merkezlerdir. Ebû Muhammed b. Ebî Câfer ve İbn Hazm ez-Zâhirî (456/1063), aralarında derin görüş ayrılıkları olmasına rağmen Bâcî hakkında "Abdülvehhâb'tan sonra Endülüs'te Ebu'l-Velîd gibi bir Mâlikî alimi gelmemiştir" demişlerdir⁹.

D- Hayatından Önemli Ayrıntılar

Bâcî seyahatleri ve tahsil hayatı boyunca bir çok maddî sıkıntılara marûz kalmış, seferleri esnasında karşılaştığı maddî güçlükleri kendi şiiirlerinden elde ettiği gelirlerle kapatmaya çalışmıştır. Bağdat'ta ikameti boyunca nafakasını bir geçitte bekçilik yapmak suretiyle temin etmiştir. Ülkesi Endülüs'e yeniden döndüğünde aynı maddî sıkıntıları devam etmekteydi. Bu nedenle burada da geçimini altın para dövme işiyle iştiğal ederek ve noterlik (akdü'l-vesâik) yaparak sürdürmeye çalışmıştır. Öğrencileri ona ders almak için geldiklerinde dahi, Bâcî'nin ellerinde kir-pas ve çekiç izleri bulunurdu. Onun bu hali, ününün her tarafa yayılmasına kadar sürüp gitmiştir. Şöhreti etrafa yayılıp, ilmî derinliği ve otoritesi keşfedilince hakkı teslim edilmiş, bundan sonra artık Bâcî geçim sıkıntısından kurtulmuş, mülkü ve serveti olabildiğince artış göstermiştir. İlmî derecesi ve erdemi keşfedildikten sonra yöneticiler onunla yakın diyalog içerisine girmişler, saygılı davranmışlar ayrıca emanet ve yargıya ilişkin hususlarda Bâcî'yi yetkili kılmışlardır¹⁰.

Bâcî ile çağdaşı İbn Hazm (456/1065) arasında geçen ilmî münakaşalar da bu başlık altında verilebilecek somut örneklerden biridir. Bâcî, İbn Hazm'la girmiş olduğu ilmî tartışmalarda ne denli derin bir ilmî vukûfiyeti haiz olduğunu göstermiştir. O dönemde İbn Hazm ilmiyle Endülüs'te büyük bir şöhrete ulaşmıştı. Ayrıca İbn Hazm'ın muhataplarına karşı tatlı bir üslûba da sahipti. Diğer taraftan o, her türlü tartışma yöntemlerini ustalıkla kullanabilmekteydi. Endülüs fukahasının cedel metodunu iyi bilememeleri, onları İbn Hazm'la mücadelede acze düşürmüş, onların bu acziyetleri İbn Hazm'ın şöhretini daha da artırmıştı.

Bâcî, Endülüs'e döndüğünde, ilmî seyahatleri esnasında kazandığı ilmî vukûfiyeti, elde etmiş olduğu cedel ve münazara teknikleriyle İbn Hazm'la ilmî münakaşalara başladı. Bu münakaşalar bir dizi celseler halinde uzun bir süre

⁵ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/275; Zehebî, *Siyer*, XVIII/536; a.mlf, *Tezkira*, III/1178; Özel, Ahmet, "Bâcî", *D/Â*, İstanbul, 1991, IV/414.

⁶ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/275.

⁷ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802-803; Zehebî, *Siyer*, XVIII/536-537; a.mlf, *Tezkira*, III/1178-1180.

⁸ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802; Zehebî, *Siyer*, XVIII/536-537; a.mlf, *Tezkira*, III/1180.

⁹ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/803.

¹⁰ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/804-806.

devam etti. Nihayet Bâcî ilmî ve metodik birikimiyle İbn Hazm'ı bilimsel anlamda son derece perişan etti. Öyle ki İbn Hazm, zellil bir şekilde Mayurka'dan ayrılarak inzivaya çekilmek zorunda kaldı¹¹.

Bu başlık altında Bâcî'nin kişisel özellikleri arasında vurgulanması gereken bir yönü de onun şairliği'dir. Bâcî'nin şair olduğunu ifade edilmişti. Onun şiirlerini oğlu Ebu'l-Kâsım telif etmiştir. Bâcî'nin şiirleri arasında geçen bir beyti şöyledir:

إذا كنت أعلم يقينا بأن جميع حياتي كساعة
فلم لا أكون ضنينا وأجعلها في صلاح و طاعة

"Ömrümün tamamının sanki sadece bir saat gibi az olduğunu yakînen bilince, neden o ömrü değerlendirme konusunda tutumlu davranmayayım ve hayatımı hayır ve taat yolunda sarf etmeyeyim."¹²

Babasının şiirlerini telif eden Ebu'l-Kâsım aynı zamanda babasının halefi de olmuştur. Diğer oğlu Ebu'l-Hasan Muhammed ise, henüz babası sağ iken Sarkus'ta vefat etmiştir. Ebu'l-Hasan, zekî ve maharetli bir şahıstı. Babası Bâcî'nin onun anısına yazdığı bir şiiri de bulunmaktadır¹³.

E- Vefatı

Ebû'l-Velîd el-Bâcî 19 Receb 474 hicrî-23 Aralık 1081 milâdî Perşembe günü Meriyye'de vefat etmiştir¹⁴. Cenazesi Perşembe günü ikindi namazını müteakiben Ribat'da deniz kenarına yakın bir mahalle defnedilmiştir. Cenazesini kendi oğlu Ebu'l-Kâsım kıldırması¹⁵.

II- İLMÎ HAYATI

Müellif, birçok ilim dalında uzmanlaşmış ve eser vermiş bir bilim adamıdır. Fıkıh, kelâm, hadis, usûl, edebiyat ve şiir sahasında söz sahibi olup, muhakkik ve keskin görüşlü (nazzâr) bir şahsiyettir. Onun ilmî otoritesi bizzat kendi muarızları tarafından da itiraf edilmiştir¹⁶. Cedeldeki başarı ve üstünlüğünü İbn Hazm'ı ilzam ederek ispatladığını ifade etmiştir¹⁷. Şimdi böyle bir ilim yolcusu olan Bâcî'nin hocalarına, yetiştirdiği öğrencilere ve telif ettiği eserlere göz atalım.

237

A- Hocaları

Müellif, kendi memleketindeki seçkin bilim adamlarından ilim tahsil ettiği gibi, Mekke, Bağdat, Mısır, Şam ve Musul gibi ilim merkezlerinin en seçkin alimlerinden de farklı alanlarda ilim tahsil etmiştir. Bâcî'nin şekillenmesi ve yetişmesinde rolü olan hocaları şunlardır:

1- Endülüs'teki Hocaları: İbnü'r-Rahvî Ebu'l-Esbağ b. Ebî Dirhem, Ebû Muhammed Mekkî, dayısı Ebû Şâkir el-Kabrî, Muhammed b. İsmail b. Furtaş, Ebû Saîd el-Ca'ferî ve Yûnis b. Muğîs¹⁸.

2- Mekke'deki Hocaları: Ebû Bekr Mutvaî, Ebû Bekr b. Sehnûn, İbn Sahr ve İbn Ebî Muhammed el-Varrâk¹⁹.

3- Bağdat'taki Hocaları: Mâlikî imamı Ebu'l-Fadl b. Amrûs (452/1060), Ebû Tayyib et-Taberî (450/1058), Ebû İshak Tahir b. Abdillâh eş-Şîrâzî eş-Şafîî, Hanefîlerin reisi Ebû Abdillâh ed-Dâmiğânî (478/1080), es-Saymerî (436/1044) ve diğerleri. (Bâcî Bağdat ulemasından hadis ve fıkıh öğrenmiştir²⁰).

¹¹ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/804-806.

¹² İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I/468; Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/807.

¹³ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/807.

¹⁴ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I/468.

¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/409.

¹⁶ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/803.

¹⁷ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/805.

¹⁸ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802.

¹⁹ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802.

²⁰ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802; Zehebî, *Siyer*, XVIII/536-537.

4- Şam'daki Hocaları: İbn Simsâr ve onun muasırı olan âlimler²¹, Ebû Kâsım Abdurrahman b. Tubeyz, Hasan b. Cümei', Muhammed b. Avf el-Müzeni²².

5- Mısır'daki Hocaları: Muhammed b. Velîd ve diğerleri²³.

6- Musul'daki Hocaları: Ali es-Simnânî (444/1052). Bâcî bu şahıstan usûl ilmi ile aklî ve kelâmî ilimleri tahsil etmiştir²⁴. Diğer taraftan Bâcî ile Hatîb el-Bağdâdî birbirlerinden hadis dinlemişlerdir, yani karşılıklı hadis müzakerelerinde bulunmuşlardır²⁵.

B- Öğrencileri

Bâcî'nin kendisi çağının en seçkin bilim adamlarına öğrencilik yaptığı gibi, kendisi de çok seçkin öğrenciler yetiştirmiştir. Bunlar arasında tespit edebildiğimiz öğrencileri şunlardır:

Ebû Bekir et-Turtûşî, kendi oğlu Ebu'l-Kâsım, Ebû Muhammed b. Ebî Kuhâfe, Ebu'l-Hasan b. Mefûz, Ebû Abdillâh b. Şibrîn, Ebû Ali el-Hâfizânî²⁶, İbn Abdilberr en-Nemerî, İbn Mâkûlâ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Fettûh el-Humeydî, Ebû Ali es-Sadeî (İbn Sükkere), Ebû Ali el-Ğassânî el-Ceyyânî²⁷.

III- ESERLERİ

Çok yönlü bir bilim adamı olan Bâcî'nin bu yönü eserlerine de yansımış olup o, bu çok yönlülüğü ve üretkenliğiyle İslâm kültürüne büyük katkılar sağlayacak kıymetli eserler bırakmıştır. Müellif'in hemen her sahada vermiş olduğu eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1- *el-Müntekâ: Muvatta'*ın yirmi ciltten oluşan bir şerhidir. Mâlikî fıkhnın fûrûa ilişkin meselelerinin ele alındığı bu kitabın bir benzeri telif edilmemiştir.

2- *İymâ: el-Müntekâ*'nın beş cilt halinde düzenlenmiş muhtasarıdır.

3- *es-Sirâc fî amelî'l-huccâc fî mesâilî'l-hilâf*: Hacıların ihtilâflı konularda ne şekilde amel etmeleri gerektiğini ele alan, geniş çaplı fakat tamamlanmamış bir eserdir.

4- *el-Muktebes fî ilmi Mâlik b Enes*: Tamamlanmamış bir eserdir.

5- *el-Mühezzeb*: Sehnûn'un telif ettiği *el-Müdevvene*'nin muhtasarıdır.

6- *Şerhu'l-Müdevvene*: Sehnûn'un telif ettiği *el-Müdevvene* üzerine yapılan fûrûa ilişkin bir şerh olup, tamamlanmamıştır.

7- *Muhtasaru'l-muhtasar fî mesâilî'l-Müdevvene*,

8- *Mes'eletü meshî'r-re's*,

9- *Mes'eletü meshî'r-ricleyn*,

10- *Mes'eletü ihtilâfi'z-zevceyn fi's-sadâk*,

11- *İhtilâfü'l-Muvattaât*: Hadise ilişkin bir eserdir.

12- *el-İstiyfâ*: Fûrûa dair bir çalışmadır.

13- *et-ta'dîl ve't-tecrîh limen harrace anhu'l-Buhârî fi's-Sahîh*,

14- *et-Tesdîd ilâ ma'rifeti turuki't-Tevhîd*: Kelâmî konuların ele alındığı bir çalışmadır.

15- *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*: Bu eser ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

16- *el-İşâre fi'l-Usûl*: Bu eser fıkhn usûlü dalında yapılan bir çalışmadır.

17- *el-Minhâc fî tertîbi'l-hicâc*: Bu çalışma *İhkâmu'l-fusûl*'ün bir özeti niteliğindedir. Eserde müellifin cedel yönünün öne çıktığı ve cedel metoduyla ele alınan bir çalışmadır.

²¹ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802.

²² Zehebî, *Siyer*, XVIII/536-537; a. mlf, *Tezkira*, III/1178-1180.

²³ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802.

²⁴ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/802; Zehebî, *Siyer*, XVIII/536-537; a. mlf, *Tezkira*, III/1178-1180.

²⁵ Özel, Ahmet, "Bâcî", *DİA*, İstanbul, 1991, IV/414.

²⁶ Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/803.

²⁷ Özel, agm.

18- *Kitâbü'l-hudûd*: Usûl-i fıkıh kitaplarında geçen usûle dair istilahları ihtiva eden bir telifdir.

19- *Fıraku'l-fukahâ*,

20- *Sünenü's-salihîn*,

21- *Sünenü'l-âbidîn*,

22- *Tefsiru'l-Kur'an*: Kur'an tefsirine dair tamamlanmamış bir eserdir.

23- *el-İşârât*: Usûl-i fıkha dair bir muhtasardır. Bu eser yukarıda geçen *el-İşâre fi'l-Usûl* adlı eserin aynısı olması muhtemeldir.

24- *Usûlü'd-diyânât*: Bâcî bu eserini *İhkâmu'l-fusûl*'ün 569 ve 616. maddelerinde referans göstermektedir.

25- *Tahkîku'l-mezheb fi enne'n-Nebiyye kad keteb*²⁸: Bu eser Hz. Peygamber'in ümmîliği konusunu ele alan bir çalışma olup, Ebû Abdîrrahman b. Âkil ez-Zâhirî tarafından neşredilmiştir (Riyad, 1403/1983). Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi yazma eserler bölümünde 1985 sayılı numara ile kayıtlı bir nüshası mevcuttur. Bâcî, bu risalesinde Hz. Peygamber'in, Hudeybiye Antlaşması sırasında karşı tarafın itirazı üzerine, antlaşma metninden "Rasûlullah" lafzını silip, kendi adını bizzat yazdığını, bu hususun nübüvvetten sonra vâki olması nedeniyle, Peygamber'in daha önce hiç yazı yazmamış olduğunu beyan eden ayete (Ankebût, 29/28) aykırı olmadığını ve Hz. Peygamber'in bu antlaşma esnasında yazmasının bir mucize sayılacağını ifade eder. Risalenin baş kısmına konuyla ilgili uzunca bir görüş yazan nâşir, Bâcî'nin çağdaşı bazı alimlerin leh vealeyhteki görüşlerini kapsayan bazı risaleleri de eserin sonuna ilave etmiştir²⁹.

İKİNCİ BÖLÜM

İHKÂMU'L-FUSÛL Fİ AHKÂMI'L-USÛL

I- GENEL BİLGİLER

İhkâmu'l-fusûl, Bâcî'nin fıkıh usûlüne dair yazmış olduğu en kapsamlı eseridir. Daha çok cedel metodunun hakim olduğu eserde Mâlikî hukukçularının görüşleri yanında Şafîî ve Hanefî hukukçularının görüşlerine de mukayeseli olarak yer verilmiştir. Eser önce Abdülmecîd Türkî (Beyrut, 1407/1986), daha sonra da Abdullah Muhammed el-Cebbûrî tarafından (1409/1989) tarafından neşredilmiştir³⁰. Biz, çalışmamızda Abdülmecîd Türkî tarafından tahkik edilen (Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1407/1986) nüshayı esas aldık. Muhakkik, *İhkâmu'l-fusûl*'ün üç ayrı nüshasını temel alarak bu tahkikini gerçekleştirmiştir. Bu nüshalardan ilki Madrid'in kuzey-batısında yer alan Askoriyal nüshası ki, muhakkik bu eseri asıl nüsha olarak kendine esas almış ve tahkikinde bu nüsha için "el-Asl" sembolünü kullanmıştır. İkinci nüsha Fas Karaviyyîn kütüphanesinde mevcut olan nüsha olup, bu nüshayı muhakkik "kâf" harfiyle sembolize etmiştir. Son nüsha ise Ribat krallık kütüphanesinde mevcut olan nüsha olup, muhakkikin bu nüsha için belirlediği simge de "mim" harfidir. Tahkikin sonunda yine muhakkik tarafından *İhkâmu'l-fusûl*'de geçen ayet, hadis, şiiir, özel isimler, kitap ve yer isimlerini ihtiva eden geniş bir fihrist düzenlenmiştir.

A- YAZILMA GEREKÇESİ

Bâcî, eserinin giriş kısmında kendisini bu kitabın telif edilmesine sevk eden nedenleri açıklarken, bu konuda kendisine vâki olan talepler olduğuna yer vererek şöyle der: "Sen benden usûl-i fıkha dair bir kitap yazmamı istedin. Bu kitapta Mâlikî fukahasının sözlerini, meşhur görüşlerini, bu görüşlerden İmam Mâlik'e nispet edilenleri açığa çıkarmamı, her fikhî mezhebin kendilerine dayanak teşkil eden delillerini ortaya koymamı, doğru olan kendi görüşümün üstünlüğünü ispat etmemi, görüşümün doğruluğunu istidalde de bu sahih bir delile dayanmamı, (bütün bunları yaparken de) sıkıcı

²⁸ Bâcî'nin eserleri hakkında bkz. Kâdî İyaz, *Tertîb*, II/806-807; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/408; Zehebî, *Siyer*, XVIII/538-539; a. mlf, *Tezkira*, III/1180; Özel, agm.

²⁹ Özel, agm.

³⁰ Özel, agm.

uzatmalardan ve kuru bir ihtisardan kaçınmamı talep ettin. Ben de -Allah'ın, ayetlerin insanlara açıklanması, şüphe ve tereddütlerin bertaraf edilmesi emrine uyarak- senin bu isteğini kabul ettim. Hz. Allah'tan, bizi muvaffak kılmasını, hatalarımızı düzeltmesini (ayrıca) onun hidayet ve desteğini temenni ederiz"³¹.

B- SİSTEMATİĞİ

Bâcî, eserindeki konuları kendine özgü bir plan ve tertip çerçevesinde sistematize etmiştir. Kitabı bir takım "kısım" ve "fasıl"lara ayırmıştır. Çalışmamız esnasında temel aldığımız Abdülmecîd Türkî tarafından tahkiki yapılan eser 861 maddeden oluşmaktadır. Her bir maddede farklı bir mesele ele alınmaktadır.

Kitabın "el-Medhal" adlı giriş kısmında kitabın telif nedeninin yer aldığı üç maddelik bir girizgahtan sonra "fasıl" başlığı altında altı maddeden oluşan (4-9 md.) bölümde müellifin "hudûd" olarak isimlendirdiği usûl-i fıkha ait terimlere ve bu terimlerin özlü olarak izahına yer verilir. Bu ıstılahların izahının akabinde fakihler arasında ihtilaf nedenlerinden biri olan "ما. من. اي. ما. الي..." gibi harflerin meydana getirdiği anlam farklılıkları üzerinde durur. Bu husus 10-34. maddeler arasında ele alınmıştır.

"Medhal"den sonra müellif "Aksâmu edilleti's-Şer" başlığı altında şer'î delillerin tanıtılmasına geçer. Müellif, delili üç ana tasnife tabi tutar. Bu tasnife göre, deliller, 1-Asl, 2- Ma'kûlû asl ve 3- İstishâbu hâl'den ibarettir. Bâcî, **Asl** başlığı altında İslâm Hukukunun ana kaynakları Kur'an, Hadis ve İcmâ'ı, **Ma'kûlû'l-asl** başlığı altında Lahnu'l-hitâb, Fehva'l-hitâb, Hasr ve Ma'na'l-hitâb delillerini, **İstishâbu'l-hâl** başlığı altında ise istishâb delillerini ele alır³².

Müellifin ana başlıklar halinde ele aldığı konular ve maddelerin bu konulara göre dağılımı şöyledir.

Medhal: 1-34. md.

Kur'an: 35-258. md.

Sünnet: 259-450. md.

İcmâ: 451-541. md.

Kıyas: 542-741. md.

İstishâb, İstihsan vd: 742-767. md.

İctihad: 768-796. md.

Tercihler: 797-860. md.

861. madde müstensihe ait olup, kitabın aslından değildir. Bu maddede eserin istinsah tarihi ve müstensihin ismi kaydedilmektedir. Buna göre eserin istinsahı 25 Safer 1124 hicrî tarihinde Cuma günü akşamı, Abdullah b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Silcimâsî es-et-Terelmâtî tarafından tamamlanmıştır³³.

Bu çalışmamızda *İhkâmü'l-fusûl*'den vereceğimiz bilgileri dipnotlara yansıtırken, eserdeki madde numaraları esas alınacaktır.

C- İHKÂMU'L-FUSÛL VE CEDEL İLMİ

İhkâmü'l-fusûl usûl-i fıkıh alanında telif edilen bir eser olmakla birlikte, usûl konularının yanı sıra, bir çok fikhî hükümleri de ihtiva etmekte, bu yönüyle eser bir fıkıh kitabı görünümü de arz etmektedir. Fakat eserin öne çıkan en bariz özelliği, onun cedelî bir üslupla ele alınmış olmasıdır. Bu itibarla cedel ilmi hakkında özlü bir malumatın verilmesinin yerinde olduğunu düşünüyoruz.

Cedel; meşhur olan veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere dayanan kıyas; tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan bir mantık, felsefe ve kelâm terimidir. Mantıkta cedel; meşhur olan ve doğru öncüllerden oluşmuş kıyas demektir.

³¹ Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef, *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl* (Tahkik: Abdülmecîd Türkî), Beyrut, 1986, md. 3.

³² Bkz. *İhkâm*, md. 35.

³³ Bkz. *İhkâm*, md. 861.

Felsefe ve kelâmda cedel, "bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak gösterme sanatı" diye tanımlanır. Ayrıca cedel, bir tezin doğruluk veya yanlışlığını tartışma kurallarından bahseden ilmin adı olarak da kullanılmıştır. İslâm düşünce tarihi boyunca da Kur'an-ı Kerim'in tartışma yöntemlerini konu alan "cedelü'l-Kur'an" adlı bir bilim dalı teşekkül etmiştir. Cedelin batı dillerindeki karşılığı "diyalektik"tir. İslâm felsefesinde cedelin bir tartışma, ispat ve mantık disiplini olarak benimsenmesinde Aristo'nun Organon adlı külliyyatı kapsamındaki "Topica"nın büyük etkisi olmuştur³⁴.

Tehânevî'ye göre cedel; "dinî konularla ilgili delilleri kullanma usûllerini öğreten ilimdir."³⁵ İzmir'li İsmail Hakkı (1946)'nın bu konudaki mütalaaları da şöyledir: Cedel ilimi; fikhî ve diğer mezhepler arasında cereyan eden münâzara âdâbını bildiren bir ilimdir. Cedel ilmi madde (cevher), ilm-i hilâf ise onun sureti mesabesindedir. İlm-i cedel ile ilm-i hilâf birbirleriyle o kadar iç içedirler ki, genellikle bu iki ilim bir arada tedvin olunur³⁶.

İlm-i cedel'in ilk kurucusu Hanefî imamlarından Fehrü'l-İslâm Pezdevî (482/1089)'dir. Her ilme ilişkin münazara adabını ve esaslarını belirleyen yine Hanefî bilginlerinden Rûknüddîn Ebû Hâmid el-Âmidî (615/1218)'dir³⁷.

Kelâm ve usûl-i fikhî alimleri de tartışma kurallarını konu edinen çeşitli eserler yazmışlardır. Bu eserlerde başlıca iki metot takip edilmiştir: 1- Sadece nass, icmâ ve kıyasa dayanan delillerin kullanılmasını savunan (Şer'î delillere övgü) Pezdevî Metodu, 2- Hangi ilim ve konuya ait olursa olsun, delil niteliği taşıyan bütün bilgilerle istidlâl edilebileceğini benimseyen Âmidî Metodu³⁸. Bu metotların teşekkülünden sonra cedelin tanımında da bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Meselâ İbn Haldun'a göre cedel; "farklı itikadî ve fikhî mezhep mensupları arasında meydana gelen münazara gelen münazara adabını öğreten ilimdir."³⁹ Cedel ilmi alanında telif edilen ilk eser Rûknüddîn el-Âmidî'nin *el-İrşâd* adlı eseridir⁴⁰.

Hilâf ilmi; istinbat olunan şer'î bir hükmü muarızın yıkmasından koruma amacıyla, şer'î delillerin durumlarından bahseden bir ilimdir⁴¹. İlm-i hilâf, müctehidlerin görüşlerine ve fikhî delillerine ilişkin tartışma kurallarını konu edinen bir dal olup, sadece fikhî konularla (fûrû) sınırlıdır⁴².

D- İHKÂMU'L-FUSÛL'ÜN KAYNAKLARI

Müellif Bâcî, *İhkâm*'da, sayıları yüzlere baliğ olan birçok alimi referans olarak göstermiştir. Bu kimseler arasında birçok sahabî, tabîî, hadis, kelâm, fikhî ve usûl bilgini bulunmaktadır. Eserinin on iki yerinde de "Kâdî Abdü'l-Velîd der ki..." şeklinde kendi ismini zikreder⁴³. Sahabî ve mezhep imamlarının dışında Ebû Bekir Bâkılânî (403/1012)⁴⁴, Ebû Ca'fer es-Simnânî (444/1052)⁴⁵, ve Ebû İshak eş-Şîrâzî (476/1083)⁴⁶ gibi bilginler en fazla zikrettiği isimler arasında yer almaktadır. Bâcî'nin *İhkâm*'da kaynak gösterdiği kitaplar da şunlardır:

Kendi eseri *Usûlü'd-diyânât*⁴⁷, Bâkılânî'nin *et-Takrîb*⁴⁸, Şafîî'nin *er-Risâle*'si⁴⁹ ile *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*⁵⁰, *Utbiyye*⁵¹ ve *Muvatta*⁵².

³⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Cedel", *DİA*: İstanbul, 1993, VII/208.

³⁵ Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu İstihâatü'l-fünûn* (Tahkik: Ali Dehrûc), Beyrut, 1996, I/553.

³⁶ İzmirî, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul, 1330, s. 10.

³⁷ İzmirî, *İlm-i Hilâf*, s. 11.

³⁸ İzmirî, *İlm-i Hilâf*, s. 11; Yavuz, agm.

³⁹ Yavuz, agm.

⁴⁰ Kâtip Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdillah, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul, 1941, I/580.

⁴¹ İzmirî, *İlm-i Hilâf*, s. 3.

⁴² Yavuz, agm.

⁴³ Bkz. *İhkâm*, md. 288, 391, 446, 549, 593, 665, 699, 726, 738, 769, 831.

⁴⁴ *İhkâm*, md. 12, 13, 16, 43, 50, 51, 67, 68, 80, 89, 96, 101, 127, 141, 162, 172, 179, 203, 214, 219, 220, 223, 245, 251, 253, 266, 278, 288, 320.

⁴⁵ *İhkâm*, md. 50, 67, 80, 89, 101, 118, 127, 141, 162, 172, 216, 220, 223, 245, 251, 253, 260, 266, 278, 320, 391.

⁴⁶ *İhkâm*, md. 58, 61, 67, 80, 88, 123, 220, 225, 233, 253, 271, 505, 549, 583, 675, 677, 679, 684, 687, 689, 695, 699, 718, 828, 847, 850, 852, 855, 858...

⁴⁷ *İhkâm*, md. 569, 616.

E- KONULARIN İŞLENMESİNDE İZLENEN METOD

Kelâmî metotta mahir bir müellif olmakla birlikte, Ebu'l-Velîd el-Bâcî'nin, *İhkâmü'l-fusûl*'ünde daha çok fukaha metoduna yakın bir yol izlediği görülmektedir.

Müellif *İhkâmü'l-fusûl*'ünde konuyu ele alırken önce meseleyi ortaya koyar. Daha sonra söz konusu mesele hakkında Mâlikî, Hanefî, Şafîî ve zaman zaman da Hanbelî⁵³ ve Zâhirî⁵⁴ hukukçuların serdettikleri delillere yer verir. Zaman zaman Haricî⁵⁵, Mutezilî⁵⁶ ve Şîî⁵⁷ fukahasının görüşlerine rastlamak da mümkündür.

Bâcî, Mâlikî dışındaki mezheplerin kendilerine dayanak aldıkları delilleri verdikten sonra, Kur'an, hadis, sahabe ve tabîî kavillerinden yararlanarak kendi mezhebinin görüşünün üstünlüğünü ve haklılığını ispata çalışır. Bu arada kendi tercihini, ve bu tercihe ulaşmadaki gerekçelerini delilleriyle izaha çalışır. Eser, cedel metodu esas alınarak telif edildiğinden meseleler genellikle muarızlarla karşılıklı diyalog ve tartışma şeklinde geçer. Şimdi Bâcî'nin *İhkâm*'ında izlediği metodu seçilen örnek konular üzerinde daha yakından görmeye çalışalım:

Örnek 1- Haber-i Vâhidle⁵⁸ Tahsis Konusu

Bâcî, bu konuyu "mes'ele" başlığı altında ele alır. "Kur'an'ın umumunun/âmm lafızlarının haber-i vahidle tahsisinin caiz olduğu"nu belirttiikten sonra, Kâdî Ebû Muhammed, Ebû Temmâm ve diğerlerinin de içerisinde bulunduğu Mâlikî fukahası ve Şafîî müctehidlerinin bu görüşü taşıdıklarını ifade eder. Akabinde haber-i vahidle tahsise bazı kelâmcı usûlcülerin cevaz vermediklerini kaydeder. Bu konuda İsa b. Ebân (221/836)'a ait, "Bir delille tahsis edilen âmm bir lafzın, bilahare haber-i vahidle tahsisi caizdir. Fakat önceden başka bir delille tahsis edilmeyen âmm bir lafzın tahsisine haber-i vahid ile başlanması caiz değildir." (Md. 185) şeklindeki görüşünü aktarır. Konu ile ilgili bu özet bilgileri verdikten sonra Bâcî, kendi mezhep hukukçularının dayandığı delilleri vermeye başlar ve söz konusu delilleri şu şekilde sıralar:

İslâm müctehidleri miras ayetlerinin "*Müslüman kâfire, kâfir de müslümana mirasçı olamaz*"⁵⁹ hadisiyle tahsis edildiği konusunda ittifak etmişlerdir. Aynı şekilde "*Beğendiğiniz (veya size helal olan) kadınları nikahlayın*"⁶⁰ ayetinin, "*Kadın halası ve teyzesi üzerine nikahlanamaz*"⁶¹ hadisiyle tahsis edildiğine dair fakihler arasında icmâ oluşmuştur. Ayrıca Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in "*Biz Peygamberler topluluğu miras bırakmayız, bizim geriye bıraktığımız sadaka kabilindendir*"⁶² hadisini miras iddiasında bulunan Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'ya karşı delil olarak getirmiş, hiçbir kimse de bu duruma itiraz etmemiştir. Bütün bunlar haber-i vahidle Kur'an'ın

⁴⁸ *İhkâm*, md. 219.

⁴⁹ *İhkâm*, md. 368.

⁵⁰ *İhkâm*, md. 621,644.

⁵¹ *İhkâm*, md. 391.

⁵² *İhkâm*, md. 329,330, 374, 644.

⁵³ *İhkâm*, md. 288, 297, 783.

⁵⁴ *İhkâm*, md. 110, 568.

⁵⁵ *İhkâm*, md. 364, 633, 644.

⁵⁶ *İhkâm*, md. 48, 123, 191, 291, 297, 299, 304, 468.

⁵⁷ *İhkâm*, md. 455, 479, 531, 568.

⁵⁸ Haber-i vâhid: Hanefî dışındaki usûlcülere göre, Hz. Peygamber'den rivayet edilen, tabîî ve tebeüt't-tâbiîn dönemlerinde tevâtür derecesine ulaşamayan hadislerdir. Hanefîlere göre ise, Hz. Peygamber'den birkaç kişi tarafından rivayet edilip, tevâtür ve şöhret derecesine ulaşamayan hadislerdir. Bkz. Abdülaziz Buhârî (730/1330), *Keşfu'l-esrâr*, II/678 vd; Emîr Pâdişâh (987/1579), *Teysîru't-Tahrîr*, III/37 vd; Ebû Zehra (1394/1974), *Usûlü'l-fıkh*, s. 100 vd; Zeydân, *el-Vecîz fi Usûlü'l-fıkh*, s.171 vd;

⁵⁹ Buhârî, Hacc, 44; Meğâzî, 48; Müslim, Ferâiz, 1; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 10.

⁶⁰ Nisâ, 4/3.

⁶¹ Buhârî, Nikah, 27; Müslim, Nikah, 37-38.

⁶² Buhârî, İ'tisam, 5; Hums, 1; Nafakât, 3; fedâilü's-sahâbe, 12; ferâiz, 3; Müslim, Cihad, 51; Nesâî, Fe'y, 3; Dârimî, Kelam, 27; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/4, 6.

umûm ifade eden lafızlarının tahsis edilebileceğine dair örneklerdir. Bu örnekler bunun cevazına delalet etmektedir⁶³.

Bu delilleri serdetikten sonra müellif meseleyi tartışmaya açar ve cedel ilmi kuralları çerçevesinde konuyu muarızlarıyla karşılıklı olarak şu şekilde münazara eder:

İtiraz: Hz. Ömer, "Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerde oturtunuz"⁶⁴ ayetine muhalif olması nedeniyle, Fatıma b. Kays'ın "Hz. Peygamberin kendisine nafaka ve süknâ hakkı tanımadığı" şeklindeki rivayetini reddetmiş⁶⁵, ve düşüncelerini "sıradan bir kadının sözüyle Allah'ın kitabını terk edemeyiz"⁶⁶ şeklinde ortaya koymuştur.

Cevap: Bu iddialara karşı Bâcî'nin verdiği cevap şöyledir: Hz. Ömer, Fatıma b. Kays'ın bu haberini, onun zabtında kusuru bulunduğu kanaatiyle reddetmiş, nitekim red gerekçesini de "doğrumu yoksa yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadın" şeklindeki ifadesiyle açıklığa kavuşturmuştur. Bizim haber-i vahidin muhassıs olacağına dair düşüncemiz sahih rivayetler hakkında söz konusudur. Zikredilen mevzuda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Nitekim zikredilen bu konuda Hz. Ömer, "Ben Hz. Peygamber'in kadının süknâ ve nafaka hakkı vardır, dediğini duydum" demiştir⁶⁷.

İtiraz: Kur'an'ın sübutu kat'îdir. Haber-i vahid hakkında ise böyle bir kat'îlikten bahsetmek söz konusu olamaz. İcmâin, haber-i vahidden dolayı terk edilmesi nasıl caiz değil ise, kat'î olan bir delilin de bunun dışındaki deliller nedeniyle terk edilmesi caiz olamaz.

Cevap: Haber-i vahidin sübutu her ne kadar zannî de olsa, manaya/hükme delâleti kesinlik ifade ettiğinden, onunla amel etmek vacip olur. Böylece haber-i vahidin hükmü, sıhhati kesinlik ifade eden bir delilin hükmü gibi olur⁶⁸.

Örnek 2- Şer'u Men Kablenâ⁶⁹ ile Amel Konusu

Bâcî, açtığı "fasıl" başlığı altında fukaha ve kelâm bilginlerinin, Hz. Peygamber'in, kendinden önceki peygamberlerin şerâatlerinin hükümleriyle amel edip etmediği konusunda ihtilaf içerisinde olduklarını vurguladıktan sonra, gerek kendi mezhebine gerekse Hanefî ve Şafiî mezhebine mensup bir gurup fakihin, Hz. Peygamber'in kendinden önce gönderilen hiçbir peygamberin şerâtiyle amel/taabbüd etmediği, çünkü Hz. Muhammed 'in şerâtinin inanç esasları hariç tümüyle kendinden önceki şerâatleri neshettiği doğrultusundaki görüşlerine yer verir. Kâdî Ebû Bekir, Kâdî Ebû Ca'fer (444/1052) ve Ebû Temmâm el-Basrî'nin de bu düşüncede olduklarını nakleder. Yine müellif bu görüşlerin aksine gerek Mâlikî, gerekse diğer mezheplere mensup bir kısım müctehidin, neshedildiğine dair bir delil ikâme edilemediği sürece, geçmiş peygamberlerin şerâatlerinin Hz. Peygamber açısından da şerâat olacağı görüşlerine yer verir.

Konu hakkındaki görüşleri bu şekilde özetledikten sonra müellif "Ebu'l-Velid der ki" şeklinde adını bizzat zikrederek, kendisine göre de en gerçekçi/azhar görüşün bu olduğunu ifade eder. Daha sonra konuya ilişkin İmam Mâlik'in *Utbiyye*'deki düşüncelerini aktarır. Bu konuda İmam Mâlik şöyle demektedir: Bir şahıs bekar kızını evlendirdiğinde, "(Şuayb) dedi ki: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birini sana nikahlamak

⁶³ *Ihkâm*, md. 185.

⁶⁴ Talak, 65/6.

⁶⁵ Hadis için bkz. Buhârî, Talak, 41; Müslim, Talak, 36, 47; Dârimî, Talak, 10.

⁶⁶ Müslim, Talak, 46; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylû'l-evtâr*, Kahire, 1971, VI/339.

⁶⁷ *Ihkâm*, md. 186.

⁶⁸ *Ihkâm*, md. 187.

⁶⁹ Daha önceki Peygamberlere gelen hükümlerin Hz. Muhammed ve ümmeti açısından bağlayıcı olup olmadığı yani *Şer'u Men Kablenâ*'nın kaynak değeri hakkında bkz. Abdülaziz Buharî (730/1330), *Keşfu'l-esrâr*, III/397 vd; Emîr Pâdişâh (987/1579), *Teysîru't-Tahrîr*, III/37 vd; Ebû Zehra (1394/1974), *Usûlü'l-fıkh*, s. 285-288; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-fıkh*, s. 263-266; Şâkiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî*, s. 268-269;

*istiyorum...*⁷⁰ ayeti gereğince kızının iznini, olurunu almaz. Çünkü ayette kızdan izin alınma konusu zikredilmemiştir. Bu ayetin hükmü (Hz. Muhammed'in şer'atı tarafından) da aynen benimsenmiştir. Bu meseleden çıkarılacak yararlı sonuç şudur: Geçmiş peygamberlerin şer'atlarında yürürlükte olan herhangi bir hüküm Kur'an ayetlerinde veya Hz. Peygamber'den gelen sahih haberlerde geçtiğinde, bu hükmün bizim hakkımızda neshedildiğine dair bir delil bulunmaması halinde, bu hükümlerle amel etmek bizim açısından da vacip olur. Bu konudaki delilimiz "*İşte o peygamberler Allah'ın hidayet verdiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy*"⁷¹ ayet-i kerîmesidir⁷².

Bu izah ve istidlallerden sonra Bâcî konuyu muarızlarıyla şu şekilde tartışmaya açar:

İtiraz: Ayette uyulması istenen husus tev'hîd akidesidir. Bunun delili ayette bu ittibain herkese şamil kılınmasıdır. Herkesin müştereken tâbi olması gerekli hususlar akîdeye müteallik hususlardır. Şer'î hükümlere (fer'î konulara) gelince, bu hükümler her ümmet açısından farklılık arz etmektedir. Bu itibarla akîde dışında kalan hukukî hükümlere bütün ümmetlerin tâbi olmaları imkansızdır.

Cevap: Ayetin lafzı umum ifade etmektedir. Dolayısıyla ayeti tahsis eden bir delil bulunmadıkça, ayetin umuma hamledilmesi vaciptir...

Konuya ilişkin diğer deliller de şöyledir:

*"Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için hukuk kuralı/şer'at yaptı."*⁷³

Hz. Peygamber uyku ve unutma nedeniyle namazını kılamayan kimsenin, hatırladığında kılması gerektiğini bildirmiş⁷⁴ ve "*Beni anmak için namaz kıl*"⁷⁵ ayetini okuyarak, bu ayetin hükmünün bizler açısından bağlayıcı olduğunu göstermiştir. Oysaki bu ayet Hz. Musa'ya hitap etmektedir...⁷⁶

İtiraz: Hz. Allah, "*Her birinize bir şer'at ve bir yol verdik*"⁷⁷ buyurmuştur. Bu ayet her bir ümmetin şer'atının müstakil olup, ortak olmadığını ortaya koymaktadır.

Cevap: Bütün ümmetlerin bazı müşterek hükümlere sahip bulunmaları, her bir ümmetin diğerinden farklı özellikleri haiz bir şer'ata sahip olmalarına engel değildir. Tevhîd anlayışı bu hususta verilebilecek somut bir örnektir⁷⁸.

İtiraz: Şayet diğer ümmetlerin şer'atları bizim de şer'atımız olmuş olsaydı, o takdirde onların kitaplarındaki hükümlere uymamız ve onların sözlerini/görüşlerini de muhafaza etmemiz üzerimize vacip olmuş olurdu. Bu hususlar üzerimize vacip olmayınca, diğer ümmetlerin şer'atları bizim hakkımızda bağlayıcı olmaz.

Cevap: Biz, geçmiş ümmetlerin şer'atlarını, ancak Allah'ın veya Rasûlünün haber vermesi yoluyla sübut bulması durumunda kendimize şer'at olarak alabiliriz. Böyle bir durumda uymak vacip olur. Onların mevcut bulunmayan kitap ve sözlerine gelince, onların muhafazası ve dikkate alınması bizi bağlamaz, aksine böyle bir yaklaşım-yani mevcut olmayan hükümlerle amel-memnûdur⁷⁹.

İtiraz: Her bir şer'atta, ifa edilmesi gereken ibadetler farklılık arz etmektedir. Bütün şer'atlarda mevcut ve meşru olan ibadetlerin tamamının eda edilmesi imkan dışı olduğundan, böyle bir yükümlülük, yani önceki şer'atların hükümlerinden sorumluluk vecibesini düşer.

⁷⁰ Kasas, 28/27

⁷¹ En'âm, 6/90.

⁷² İhkâm, md. 391.

⁷³ Şuara, 42/13.

⁷⁴ Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 11; İbn Mâce, Salât, 10; Nesâî, Mevâkît, 53.

⁷⁵ Tâhâ, 20/14.

⁷⁶ İhkâm, md. 392.

⁷⁷ Mâide, 5/48.

⁷⁸ İhkâm, md. 393.

⁷⁹ İhkâm, md. 394.

Cevap. Sizin bu iddia ettiğiniz durum, ancak şerâatlar arasında ihtilaf olmaması halinde söz konusu olabilir. İhtilaf söz konusu olması halinde, kendi şeriatımızda olduğu gibi, en son gelen şeriatın hükümlerine göre amel ederiz⁸⁰.

İtiraz: Her bir şeriat sadece bir millete münhasırdır. Bu aidiyet, diğer milletlerin o şeriata mensubiyetini engeller.

Cevap: İlk muhataplarının kendileri olması hasebiyle, bu şeriat bu kavimle tanınır ve bu kavme nispet edilir. Tamamıyla amel etmeleri nedeniyle bu şeriatın bu kavme izafesi mümkün olduğu gibi, onun bir kısmıyla amel eden milletlere izafesi de mümkündür. Diğer taraftan böyle bir iddia doğru olsaydı, onların şeriatlarında mevcut olan tevhiid ve peygamberlerin tasdik gibi esaslarla da amel etmememiz gerekirdi⁸¹.

İtiraz: Şayet Hz. Peygamber geçmiş şeriatlarla amel etmiş olsaydı, zihar, liân vb. konularda duraksayıp vahiy beklememesi gerekirdi. Çünkü bu konulara ilişkin hükümler Tevrat'ta açık bir şekilde mevcut bulunmaktaydı.

Cevap: Hz. Peygamber bu kabil hususlarda vahyin gelmesini arzuladığı için duraksamıştır. Zira Tevrat tahrif ve tebdil edilmiş olup, bu kabil hususlarda ona müracaat edilmesi imkan dışıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber bu meselelerin hükümlerini vahiyden beklemiştir.

Bu itiraza verilebilecek diğer bir cevap da şudur: Hz. Peygamber her ne kadar bazı meselelerin hükümleri konusunda duraklamış ise de, recm, aşûre orucu vb. hususlarda önceki şeriatların hükümlerine göre amel etmiştir. Böylece bu kabil bir itirazın tutarsızlığı açığa çıkmıştır⁸².

Örnek 3- Keffaret, Hudûd, Mukadderât Ve Bedellerde Kıyasın Cereyanı

Ceza hukuku kapsamına giren konularla miktar ve bedelleri belirlenen meselelerde kıyasın geçerliliği hususu İslâm hukukçuları arasında ihtilafıdır⁸³. Bâcî de bu konularda kıyasın cârî olacağı düşüncesini taşıyan bilginler arasındadır. Şimdi onun meseleyi ortaya koyma ve tartışma yöntemini yakından görmeye çalışalım. Bâcî konuya şöyle giriş yapar:

Şerî bir delil olması hasebiyle kıyasla amel/taabbüd sübut bulunca, onunla yani kıyasla keffaret, had cezaları, miktar ve bedelleri belli hükümlerin tespiti de sahih olur. Ebû Temmâm ve daha başka hukukçuların da aralarında bulunduğu Mâlikî fukahasının çoğu ve Şafiî fukahasının geneli bu görüşü taşımaktadır. Bir kısım Hanefî hukukçusu bu hususlarda kıyasın cereyanını caiz görmezler. Söz konusu meselelerin hükümlerinin istidlal yoluyla tespiti konusunda ise ihtilaf içerisindeyler.

Bizim (Mâlikîler'in) bu konudaki delilimiz şudur: Kıyasın, şerî hükümlerin tespitinde başvurulması gerekli delillerden biri olduğu sabit olunca, illet ve emâresi sahih olduğu sürece bu kabil meselelerin hükümlerinin tespitinde de başvurulması gerekli olan bir delil olacağı açıktır.

Bu konuda getirilebilecek bir diğer delil de, her ne kadar zann-ı galip ifade de etse, haber-i vahide had ve keffaretlerin sabit olacağı hususundaki ittifakımızdır. Aynı şekilde şahitlerin şehadetleriyle hadler sabit olur yani bu şehadete istinaden cezalar tatbik edilir. Oysaki şahitlerin şehadetlerinin doğruya olduğu kadar, yalana da ihtimali bulunmaktadır. Bütün bunlardan, zann-ı galip yoluyla da olsa keffaret, hudûd ve mukadderâtın kıyasla tespitinin gerekliliği sonucunu çıkarabiliriz. Özellikle de "her müctehidin ictihadında isabetli olduğu" düşüncesini taşıyan bilim adamlarına göre bu konuların hükümlerinin belirlenmesinde kıyas öncelikli olarak/evleviyetle belirleyici bir delil olur. Gerçek şudur ki, râvînin, -hata edebileceği veya yalan

⁸⁰ *Ihkâm*, md. 395.

⁸¹ *Ihkâm*, md. 396.

⁸² *Ihkâm*, md. 397.

⁸³ Bu konuda bkz. Âmidî, *el-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, III/317-318; Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, IV/103; Şevkânî, *Irşâdü'l-fuhûl*, 222-224; Ebû Zehra, *Usûl*, s. 242-243.

söyleyebileceği ihtimalinden dolayı- rivayetinin sahihliği konusunda her zaman emin olunması mümkün olmamakla birlikte, kıyasta hatadan emin olunabilir⁸⁴.

Her iki guruba mensup hukukçuların görüşlerini bu şekilde naklettikten sonra müellif cedel metodu çerçevesinde problemi tartışmaya açar.

İtiraz: Had cezaları caydırma ve engelleme amacıyla vaz edilmiştir. Bu cezalardaki zecr ve engelleme ölçüsünün ne kadar bir miktarla gerçekleşeceğini sadece Allah (c.c.) bilir. Keffaretler günahın örtülmesini amaçlamaktadır. Günahı örtecek, kapatacak keffaret miktarını yine sadece Allah Teâlâ bilebilir. Aynı şekilde mukadderât ve bedeller bir maslahata binâen vazedilmiştir. Yine bu maslahatı gerçekleştirecek miktarı sadece Allah bilebilir. Dolayısıyla bu hususlarda kıyasın cereyanı mümkün değildir.

Cevap: Sizin bu kabil bir gerekçeye dayanmanız, kıyasın temelden iptaline yol açabilecek bir yaklaşımdır. Şöyle ki; ibadetler de size göre maslahatlar üzerine bina edilmiştir. Haram veya helaldeki maslahatın bilinmesi ise mümkün değildir. Bu itibarla bu kabil hükümlerin nasslara ircâi gereklidir.

Diğer bir cevap da şöyledir: Siz keffaret ve hudûdda kıyasın cârî olamayacağı iddianızda çelişki içerisindeyiz. Çünkü siz, hirâbe suçunda aslî faile/mübâşire destek veren yardımcı elemanları (رَدء), savaşta geri hizmette bulunan elemanların da bizzat savaşa katılan gaziler gibi ganimetten pay almalarına kıyas ederek, hirâbedeki fer'î şeriklere de hadd-i hirâbenin aynen uygulanmasını öngörmektesiniz. Yine Ramazan'da cinsel temasta bulunan kişiye kıyas yaparak, orucunu gıda ile bozanı da keffaretle sorumlu tutunuz. Aynı şekilde mestlerde abdeste engel teşkil eden yırtık miktarını mestin 1/4 ü kadar takdir ettiğiniz gibi, başın meshedilecek miktarını da 1/4 olarak belirlediniz. Oysaki bu hususta dayanılacak bir nass da bulunmamaktadır⁸⁵.

İtiraz: Biz Ramazanda orucunu yiyerek bozan kimseye keffareti kıyas yoluyla değil, delâlet-i evlâ/dâl bi'd-delâle yoluyla tespit ettik. Çünkü oruç yemenin neden olduğu masiyet ve günah cimânın neden olduğu günahın daha fazladır (Zira cima yoluyla oruç bozma olayı nâdirendir). Cima yoluyla orucunu bozan kimseye keffaret vacip olunca, yiyerek orucunu bozan kimseye daha öncelikli olarak (evleviyette) keffaret vacip olur.

Cevap: Şayet konu sizin ifade ettiğiniz gibi ise, o takdirde livatada (homoseksüellik) da aynı yöntemi izlemiş olmanız gerekirdi. Çünkü livatanın günahı zinadan daha fazladır. Oysaki siz zinaya kıyas ederek livataya da hadd-i zinanın uygulanmasını kabul etmediniz⁸⁶.

Örnek.4- İctihad Şartları

Müellif, *İhkâm*'ındaki konuları cedel metodunu esas alarak işlemiş olmakla birlikte, az da olsa bazı konuları cedel metoduna başvurmaksızın ve meseleyi tartışmaya açmaksızın, düz bir anlatım tarzında işlemiş olduğu görülmektedir. Bu başlık altında müellifin tartışmaya girmeksizin düz bir ifadeyle ele aldığı bir örnek verilecektir. Bâcî, "fasıl" başlığı altında müctehidde bulunması gerekli olan şartları şu şekilde sıralamaktadır:

Müctehid, delillerin akfî yönden konumlarını, bağlayıcılık durumlarını, lügat ve istilâh yönünden konumlarını, itikada ilişkin esasları ve fıkıh usûlünü bilmek durumundadır. Ayet ve hadis nasslarında geçen, âmm, emir, nehiy, müfesser, mücmel ve nass gibi lafızları, neshi ve ayrıca icmân gerçek mahiyetini bilmiş olması gerekir. Kur'an'ın tamamını ezbere bilmesi gerekmemekle birlikte, ahkam ayetlerini çok iyi bilmesi gerekir. Aynı şekilde sünnet, haber, eser ve bunların geliş şekillerini bilmesi gerekli olduğu gibi, sahihini zayıfından da ayırt edebilecek niteliğe sahip olması gerekir. Bilmesi gerekli diğer bir husus da Hz. Peygamber'in filleri ve bunların teşrîdeki

⁸⁴ *İhkâm*, md. 651.

⁸⁵ *İhkâm*, md. 652. Destekçi ve yardımcı eleman anlamına gelen (رَدء) lafzı nüshada (ردء) şeklinde geçmektedir. Bu durumda anlam oturmamaktadır. İbaredeki hata ya müstensihent kaynaklanmakta veya muhakkikten kaynaklanmaktadır.

⁸⁶ *İhkâm*, md. 654.

bağlayıcılık derecelerdir. Arapça'nın inceliklerini anlayacak derecede bir dil ve gramer bilgisine sahip olması da müctehidde aranan bir diğer şarttır. Bütün bunlarla birlikte ictihad ehliyetini haiz kimsenin dinî ve ahlakî yönden son derece güvenilir bir yaşantıya sahip olması da gerekmektedir.

Yukarıda öngörülen şartları haiz olan bir kimse artık ictihad yapmaya ehliyetli ve yetkili olup, fetva vermesi ve bu nitelikleri taşımayan bir kimsenin (âmmî) de onun fetvasına uyması ve taklit etmesi caizdir. Bu şartları yeterince taşımayan bir kimse ictihad ehliyetini haiz olamayacağından, fetva ve görüşlerine başvurulamaz. Çünkü yukarıdaki şartları taşıyacak düzeyde âlim olmayan bir kimsenin sözleri tahminden öteye gidemez. Tahminle verilen bir fetvaya uymak ise, caiz değildir. Hal böyle olunca bu kimseler de gerçek müctehidlerin ictihadlarıyla amel etmeleri gerekli olan avamla aynı derecede olmuş olurlar.

SONUÇ

Ebu'l-Velid el-Bâcî (474/1081), Endülüs'te yetişen Mâlikî mezhebine mensup seçkin ve saygın bir fakihdir. O, sadece fıkıh alanında değil, birçok farklı bilim dallarında da söz sahibi olabilecek nitelikte bir birikime sahip olup, fıkıhın sahasında olduğu kadar, değişik bir çok ilim dallarında da eser vermiş üretken bir müelliftir. Bâcî, hayatının önemli bir bölümünü ilim tahsili amacıyla çıktığı seyahatlerde geçirmiş, bu seyahatleri esnasında sahasında otoriter ilim adamlarından ders almış, maddî sıkıntılarına rağmen bilimi terk etmemiş, maruz kaldığı maddî sıkıntılarını kendi şiirlerinden elde ettiği gelirle karşılamaya çalışmıştır.

Müellifin gözde eserlerinden biri, onun usûl-i fıkıh alanında cedel metoduyla telif ettiği *İhkâmu'l-fusûl* adlı eseridir. Bu eserini telif ederken Bâcî'nin, çok sayıda zengin kaynaklardan ve bilim adamlarından istifade ettiği görülmektedir. Bu derece kıymetli bir eserin son yıllarda tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılmış olması sevindiricidir. Gerek İslâm kültürünün zenginliğinin ortaya çıkarılması, gerekse akademik çevrelerin bir müracaat kaynağına kavuşmaları, gerekse hukuk mirasına bir katkıda bulunması açısından bu kabil çalışmaların son derece yararlı olacağı kanaatindeyiz. Eserin cedel metodu ile ele alınmış olması, hem bu bilim adamlarının kalitelerinin müşahede edilmesi, hem de araştırmacıların bu metottan yararlanmaları açısından da önemlidir. Eser fıkıh nosyonunun kazanılmasına önemli katkı sağlayacak niteliktedir. Bununla birlikte müellifin delil ve gerekçe yönünden zayıf kaldığı veya zorlamaya girdiği durumlar da vardır. Biz, çalışmamızı sadece müellifin eserinde izlediği metodunu tanıtmakla sınırladığımızdan, bu kabil kritiklere ve değerlendirmelere girmedik.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülaziz Buharî** (730/1330), *Keşfu'l-esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım billâh el-Bağdâdî) Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, 1414/1994 (*Keşfu'l-esrâr*).
- Bâcî**, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef, *İhkâmu'l-fusûl fi ahkâmi'l-usûl* (Tahkik: Abdülmecîd Türkî), Beyrut, 1986.
- Ebû Zehra**; Muhammed (1394/1974), *Usûlü'l-fikh*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, ty (*Usûl*).
- Emîr Pâdişâh**, Muhammed Emîn(987/1579), *Teysîru't-Tahrîr*, Dâru'l-fikr, I-IV, yy, ty.
- İbn Hallikân**, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Kahire, 1948.
- İbn Mâkûlâ**, el-Emîr el-Hâfız Ali b. Hibetillah Ebî Nasr, *el-İkmâl*, Beyrut, 1990.
- İzmirî**, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul, 1330.
- Kâdî İyaz**, *Tertîbü'l-medârik* (Tahkik: Ahmed Bekir Mahmûd), Beyrut, ty.
- Kâtip Çelebî**, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul, 1941.
- Özel**, Ahmet, "Bâcî", *DİA*, İstanbul, 1991, IV/414.
- Serkîs**, Yusuf, *Mu'cemu matbûâti'l-Arabiyye*, Mısır, 1928.
- Şâkiru'l-Hanbelî**, *Usûlü'lfikhi'l-İslâmî*, Matbaatü'l-câmiatü's-Suriyye, 1368/1948.
- Şevkânî**, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylû'l-evtâr*, Kahire, 1971.
- _____, *İrşâdü'l-fühûl*, Mısır, 1356/1937.
- Tehânevî**, Muhammed Ali, *Keşşâfu istilâhâtü'l-fünûn* (Tahkik: Ali Dehrûc), Beyrut, 1996.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, "Cedel", *DİA*; İstanbul, 1993, VII/208.
- Zehebî**, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut, 1994.
- _____, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrut, ty.
- Zeydân**, Abdülkerîm, *el-Vecîz fi Usûli'l-fikh*, Müessesetü'r-risâle, Bağdat, 1407/1987.
- Zirikli**, Hayrüddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, 1992